

23. Arel, D. and Khmelko, V. (1996) "The Russian Factor and Territorial Polarization in Ukraine," *Harriman Review* 9, nos. 1–2: 81–91;
24. Barrington, L.W. (1997) "The Geographic Component of Mass Attitudes in Ukraine," *Post-Soviet Geography and Economics* 38, no. 10: 601–14;
25. Barrington, L.W. & Herron E.S. (2004) "One Ukraine or Many? Regionalism in Ukraine and Its Political Consequences" *Nationalities Papers*, Vol. 32, No. 1.
26. Birch, S. (2000 a) "Interpreting the Regional Effect in Ukrainian Politics," *Europe-Asia Studies* 52, no. 6: 1017–41;
27. Birch, S. (2000 b) *Elections and Democratization in Ukraine*. Palgrave Macmillan.
28. Clem, R.S. & Craumer, P.R. (2008) "Orange, Blue and White, and Blonde: The Electoral Geography of Ukraine's 2006 and 2007 Rada Elections". *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 49, No. 2, pp. 127–151.
29. D'Anieri, P.J.; Kravchuk, R.S.; Kuzio, T. (1999) *Politics and Society in Ukraine*. Boulder: Westview Press.
30. D'Anieri, P.J. (2007) *Understanding Ukrainian Politics: Power, Politics, And Institutional Design*. Armonk, NY: M.E. Sharpe.
31. Katchanovski, I. (2006) "Regional Political Divisions in Ukraine in 1991–2006" *Nationalities Papers*, Vol. 34, No. 5.
32. Kravchuk, R.S. & Chudovsky, V. (2005) "Ukraine's 1994 elections as an economic event" *Communist and Post-Communist Studies* 38: 131–165.
33. Kubicek, P. (1997) "Post-Soviet Ukraine: In Search of a Constituency for Reform," *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 13, no. 3: 103–26;
34. Kubicek, P. (2000) "Regional Polarisation in Ukraine: Public Opinion, Voting and Legislative Behaviour". *Europe-Asia Studies*, Vol. 52, No. 2, pp. 273–294
35. Kuzio, T. (1998) *Ukraine: State and Nation Building*. London: Routledge.
36. O'Loughlin, J. (2001) "The regional factor in contemporary Ukrainian politics: Scale, place, space or bogus effect." *Post-Soviet Geography and Economics*, Vol. 42 no.1, pp. 1–33.
37. Shulman, S. (1996) "International and National Integration in Multiethnic States: The Sources of Ukrainian (Dis)Unity," Ph.D. diss., University of Michigan.
38. Solchanyk, R. (1994) "The Politics of State Building: Center-Periphery Relations in Post-Soviet Ukraine," *Europe-Asia Studies* 46, no.1: 47–68.
39. Wilson, A. & Khmelko, V. (1998) "Regionalism and Ethnic and Linguistic Cleavages in Ukraine," in Taras Kuzio (ed.) *Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation*. Armonk, NY: M.E. Sharpe, pp. 60–80.
40. Zimmerman, W. (1998) "Is Ukraine a Political Community?" *Communist and Post-Communist Studies* 31, no.1: 43–55.

УДК 911.3

Клімчук Б.П.

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ПРОПОРЦІЇ КОМПЛЕКСНОГО РОЗВИТКУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Здійснено суспільно-географічний аналіз комплексно-пропорційного розвитку Волинської області. Виявлено диспропорції суспільного розвитку у регіоні. Виявлено територіальні відмінності щодо рівня комплексного розвитку Волинської області.

Ключові слова: комплексно-пропорційний розвиток, суспільний розвиток, Волинська область.

Проведен анализ общественно-географического комплексно-пропорционального развития Волынской области. Выявлены диспропорции общественного развития в региона. Выявлены территориальные особенности относительно уровня комплексного развития Волынской области.

Ключевые слова: комплексно-пропорциональное развитие, общественное развитие, Волынская область.

The socio-geographical analysis of complex-proportional development of Volyn region was done. The disparities of social development in the region was revealed. The territorial withdrawal on the level of comprehensive development of Volyn region was discovered.

Key words: complex-proportional development, social development, Volyn region.

Територію адміністративної області потрібно розглядати як складну єдність природного, соціального, економічного та екологічного змісту. Основне завдання регіонального управління це забезпечення її комплексно-пропорційного розвитку [1].

Забезпечення комплексного розвитку території має правове визначення в Україні, адекватно з наукової точки зору визначає напрями та засади щодо цього [2, 3, 4]. Зокрема у ньому визначено напрямки та механізм раціонального використання території як ресурсу суспільного розвитку, раціонального розселення населення, господарських об'єктів, прописано оптимальні масштаби використання територій. Таким чином, структура, суть та зміст закону є гарним підґрунтям для наукового пошуку та практичної діяльності щодо забезпечення комплексного-пропорційного розвитку території.

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Виявлення рівня комплексного розвитку регіону та напрямів удосконалення його розвитку потребує відображення територіальних диспропорцій його розвитку. Це дозволить розробити, обґрунтувати та впровадити стратегію її розвитку у майбутньому.

Аналіз основних досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Вітчизняна географічна наука традиційно значну увагу надає висвітленню питань із забезпечення комплексного розвитку території. Значимим є доробок таких вітчизняних вчених як Балабанов Г.В., Горленко І.Г., Заставецька О.В., Заставний Ф.Д., Корецький Л.М., Лісовський С.А., Нагірна В.П., Олійник Я.Б., Паламарчук М.М., Пістун М.Д., Пітюренко Ю.М., Сонько С.П., Топчієв О.Г., Шаблій О.Г. та ін. Зокрема ними ґрунтовно розкрито комплексний методологічний підхід у географічних дослідженнях, доведено функціональну цілісність процесу регіонального розвитку здійснено оцінку території як базису регіонального розвитку, запропоновано схеми суспільно-географічного районування України.

Разом з тим, можна говорити про недостатність системних досліджень, присвячених вивченню саме комплексного розвитку регіону.

Основна частина. Територія Волинської області характеризується значними просторовими особливостями, вона досить відмінна у природному відношенні, за особливостями усіх основних складових географічного положення, є суттєві внутрішньотериторіальні відмінності у системі розселення населення, у господарському розвитку, рівні життя населення, безпеці життєдіяльності населення та інших складових суспільного розвитку. Ці відмінності, здебільшого визначають, положення

у двох природних зонах, темпах розвитку ядра та прилеглих до нього територій й периферії, близькістю до західного кордону держави, особливостями розподілу основних видів природних ресурсів тощо [3].

Аналіз територіальних пропорцій розвитку економічної, соціальної та екологічної складових суспільно-географічного комплексу Волинської області, та узгоджене групування адміністративних районів за його рівнем має на меті відобразити його комплексність. Групування здійснювалось за усередненими показниками 2005 – 2009 рр. у розрахунку на одного мешканця.

За рівнем економічного розвитку у Волинській області вирізняються міста Луцьк, Ковель, Володимир-Волинський, Нововолинськ та Луцький район – вони складають першу групу з відносно високим рівнем економічного розвитку.

Обласний центр переважає райони області за 8 із 14 аналізованих показників, а інші близькі до середніх по області. Усі показники Луцького району значно переважають середні по регіону. Лише за вартістю основних засобів та виробництвом сільськогосподарської продукції у розрахунку на одну особу район дещо поступається середнім по області. Об'єднавши чверть аналізованих адміністративних територій області ця група значно переважає інші три за вартістю основних виробничих фондів, (в 1,6 рази), вартістю введених у дію нових основних фондів (у 2,2 рази), обсягами вантажообороту автомобільного транспорту (у 4 рази), переважає вона інші і за обсягами експорту і імпорту товарів, імпорту послуг у розрахунку на одну особу, обсягами прямих іноземних інвестицій.

У другу групу потрапили аграрні регіони із досить сприяливими можливостями розвитку індустріального виробництва – Володимир-Волинський, Ківерцівський, Іваничівський, Ковельський, Локачинський, Рожищенський, Горохівський, Любомльський райони. Їх потраплення у групу при досить відмінних показниках, обраних для аналізу економічного розвитку, обумовлене значним переважанням над іншими районами регіону (крім групи з відносно високим рівнем розвитку) щодо експорту та імпорту товарів і послуг та залучення іноземних інвестицій. Цю групу характеризує середній рівень економічного розвитку.

Низький рівень економічного розвитку характерний для Ратнівського, Маневицького, Турійського та Старовижівського районів. Він значно поступається двом попереднім групам районів і міст за усіма показниками крім тих, які характеризують аграрне виробництво. В умовах швидкої втрати товарності останнього, та слабого використання можливостей переробки сільськогосподарської сировини, перспективи його подальшого розвитку залежать від заходів осучаснення аграрного виробництва, індустріалізації та використання рекреаційних ресурсів.

Найгірша економічна ситуація склалась у Шацькому, Камінь-Каширському, Любешівському районах, які увійшли до групи з дуже низьким рівнем економічного розвитку. Практично усі аналізовані показники тут значно нижчі середніх по області.

Щодо соціального розвитку бачимо досить знану відмінність із попереднім групуванням.

За співставленням усереднених показниками 2005 – 2009 рр. у розрахунку на одного мешканця лише міста Луцьк та Ковель можуть бути віднесені до групи із відносно високим рівнем соціального розвитку. Практично за усіма аналізованими показниками вони значно переважають інші території – значно переважають середні показники по області. Особливо значною є його перевага у регіоні щодо розвитку торгівлі та малого бізнесу. Товарооборот у розрахунку на одного мешканця є найбільшим у регіоні – оптовий переважає середній по регіону показник у 4,7 рази (переважає усі інші аналізовані міста та райони разом узяті більше ніж у 2 рази), роздрібний – у 4 рази, торговельна площа у розрахунку на одного мешканця – у 3,6 рази, обсяги реалізованих товарів у та послуг – у 5 разів (переважає усі інші аналізовані міста та райони разом узяті у 1,7 та 1,2 рази відповідно). Міста першої групи переважають середній показник по регіону за кількістю малих підприємств (у 3,5 рази) за обсягами реалізованої продукції ними (у 3,7 рази). Абсолютним лідерами у регіоні є міста групи і за такими важливими показниками як рівень заробітної плати, введенням у експлуатацію житла, забезпеченості лікарями, дошкільним закладами тощо.

Розрив у показниках соціального розвитку у територіальному розрізі першої групи та інших у сукупності настільки значний що не дає можливості виділити групи із середнім рівнем соціального розвитку. Наступна група, найчисельніша, об'єднує міста та райони із рівнем соціального розвитку нижчим за середній. До цієї групи увійшли Любомльський, Ківерцівський райони, м.Нововолинськ, Володимир-Волинський район, м. Володимир-Волинський, Ковельський, Шацький, Луцький, Горохівський, Маневський райони. Особливістю усіх їх є наявність переваги за рівнем певних аналізованих складових, аутсайдерство за іншими та значне переважання над найменш розвинутими районами регіону у рівні розвитку торгівлі.

Низький рівень соціального розвитку характерний для Рожищенського, Локачинського та Ратнівського районів Волинської області. Їх характеризує значно нижчий рівень переважної більшості показників соціального розвитку за середні по регіону. Перші два райони переважають найменш розвинуті розвитком оптової торгівлі, осатаній оптової. Перші два також характеризує помітно вищий ніж у аутсайдерів розвиток малого підприємництва.

До групи із найнижчим соціальним розвитком належать у Волинській області Старовижівський, Любешівський, Турійський, Камінь-Каширський та Іваничівський райони. Вони належать до найменш розвинутих у соціальному відношенні регіонів країни. Особливо низькими є показники розвитку торгівлі, малого бізнесу та найвищим є рівень безробіття. Територіальні диспропорції соціального розвитку характеризують такі дані за оптовий товарооборот цієї групи поступається

групі із відносно високим рівнем соціального розвитку у 71,5 рази, за обсягами реалізованих товарів у 62,8 рази, зайнятістю на малих підприємствах у 5,7 разів, обсягами реалізованої малими підприємства продукції – у 4,6 рази. Таким чином найбільш значимі територіальні диспропорції сформовано щодо соціального розвитку.

Досить територіально диференційованою є й екологічна ситуація у регіоні. Основними чинниками цього є радіоактивне забруднення частини території області внаслідок аварії на ЧАЕС у 1986 р., концентрації населення та промислових потужностей у найлюдяніших містах, відмінностях типу господарювання у районах із домінуванням аграрного виробництва, районах із значними територіями вкритими лісом й розвинутим лісовим господарством та регіонами рекреаційної діяльності.

Низький рівень узгодженості соціально-економічного розвитку регіону із природоохоронною діяльністю знайшов своє відображення зокрема у тому, що Камінь-Кашірський та Любешівський райони – аутсайдер соціально-економічного розвитку – формують групу з найбільш сприятливим станом природного навколишнього природного середовища. У Волинській області вона виділяється низьким рівнем забруднення атмосфери шкідливими речовинами (особливо, від пересувних джерел забруднення), у дуже незначній мірі відбувається накопичення небезпечних відходів та забруднення природних поверхневих вод. Такий стан пов'язаний не стільки із ефективністю природоохоронної діяльності, а з низьким рівнем господарського розвитку та низьким рівнем розвитку транспортної мережі.

Другу групу регіонів складають Старовижівський, Ратнівський, Шацький, Ковельський, Любомльський, Рожищенський, Маневицький райони.

Це група сприятливого стану навколишнього природного середовища. Її характеризує низький рівень забруднення поверхневих природних водойм, накопичення небезпечних відходів з одного боку та наявність певних проблем із викидами шкідливих речовин у атмосферне повітря. Так у Ковельському та Рожищенському районі підвищені відносно інших районів групи показники їх викидів від пересувних джерел забруднення, Шацькому та Маневицькому – від стаціонарних, у Ковельському районі показників викидів діоксиду вуглецю у атмосферу. Але усі ці показники нижчі за середній рівень по регіону.

До групи із середнім рівнем забруднення довкілля належить ще сім районів Волинської області – Локачинський, Горохівський, Іваничівський, Ківерцівський, Луцький, Турійський, Володимир-Волинський. Горохівський, Іваничівський та Ківерцівський райони роблять внесок у показники скидання неочищених вод у природні поверхневі водні об'єкти, Ківерцівський та Луцький – накопичення небезпечних відходів (у останньому цей показник вищий середнього по регіону). Але найбільші екологічні проблеми пов'язані із забрудненням атмосферного повітря. Усі райони групи мають високий показник викидів від пересувних джерел

забруднення (у Луцькому районі цей показник переважає пересічний по регіону), усі крім Луцького та Іваничівського характеризуються значними викидами шкідливих речовин в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення. Локачинський район є лідером за цим показником у області (перевищує середній по регіону у 3,7 рази). Перевищення середнього по області цього показника у 1,5 рази мають також Горохівський та Турійський райони. Ківерцівський та Луцький райони виділяються у області викиди діоксиду вуглецю на 1 жителя – у останньому цей показник перевищує середній по області. Найлюдніші міста – м.Володимир-Волинський, м.Ковель, м.Нововолинськ, м.Луцьк – краю формують останню групу із значним рівнем забруднення довкілля. Ця група переважає інші щодо викидів неочищених вод у природні поверхневі водні об'єкти інші у 10 разів, за утворення небезпечних відходів майже втричі. Усі вони мають дуже високі показники забруднення атмосферного повітря. Так м. Луцьк є лідером у регіоні щодо викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від пересувних джерел у розрахунку на 1000 мешканців, м. Ковель – щодо викиди діоксиду вуглецю у т 1 жителя. Оскільки саме вони є лідерами щодо соціально-економічного розвитку, можна зробити, що він слабо узгоджений із природоохоронною діяльністю. Сума отриманих рангів дозволяє аналізувати рівень комплексності найбільших міст та районів Волинської області (рис. 1).

До першої групи належать два найбільші населені пункти регіону м. Луцьк та Ковель. Для них характерним є узгодженість економічного та соціального розвитку у 2005 – 2009 рр. та найгірший у регіоні стан навколишнього природного середовища. Це означає, що економічний розвиток, задоволення соціальних потреб населення з одного боку відбувається за рахунок погіршення стану довкілля, а з іншого природоохоронні заходи неадекватно підкріплені системою екологічного виховання у регіоні та можливостями його економічних ресурсів. На картосхемі відображено що при загальному нижчому рівні соціально-економічного розвитку м. Ковель має кращі параметри його узгодженості із потребами охорони природи. Обласний центр має найгіршу різницю у регіоні між складовими розвитку – у двічі гіршу ніж у середньому по регіону. Позитивним на відміну від інших регіонів (де розвиток узгоджується внаслідок низької економічної активності) м. Луцьк має щодо сформованих фінансових, людських, матеріальних ресурсів необхідних для переходу на екофільну систему життя і діяльності населення. Таким чином це група територій із переважанням соціально-економічного розвитку.

Другу групу складають міста Володимир-Волинський, Нововолинськ, та Луцький, Любомильський та Ковельський райони. За параметрами комплексності ця група близька до ситуації у м. Ковель, але значно поступається йому загальним рівнем соціально-економічного розвитку. На нашу думку, найближчим у регіоні до комплексного розвитку є Луцький район. З одного боку він належить до регіонів з помітно вищим

рівнем економічного розвитку, а з іншого серед подібних за розвитком районів та населених пунктів має найкращий рейтинг щодо екологічної ситуації.

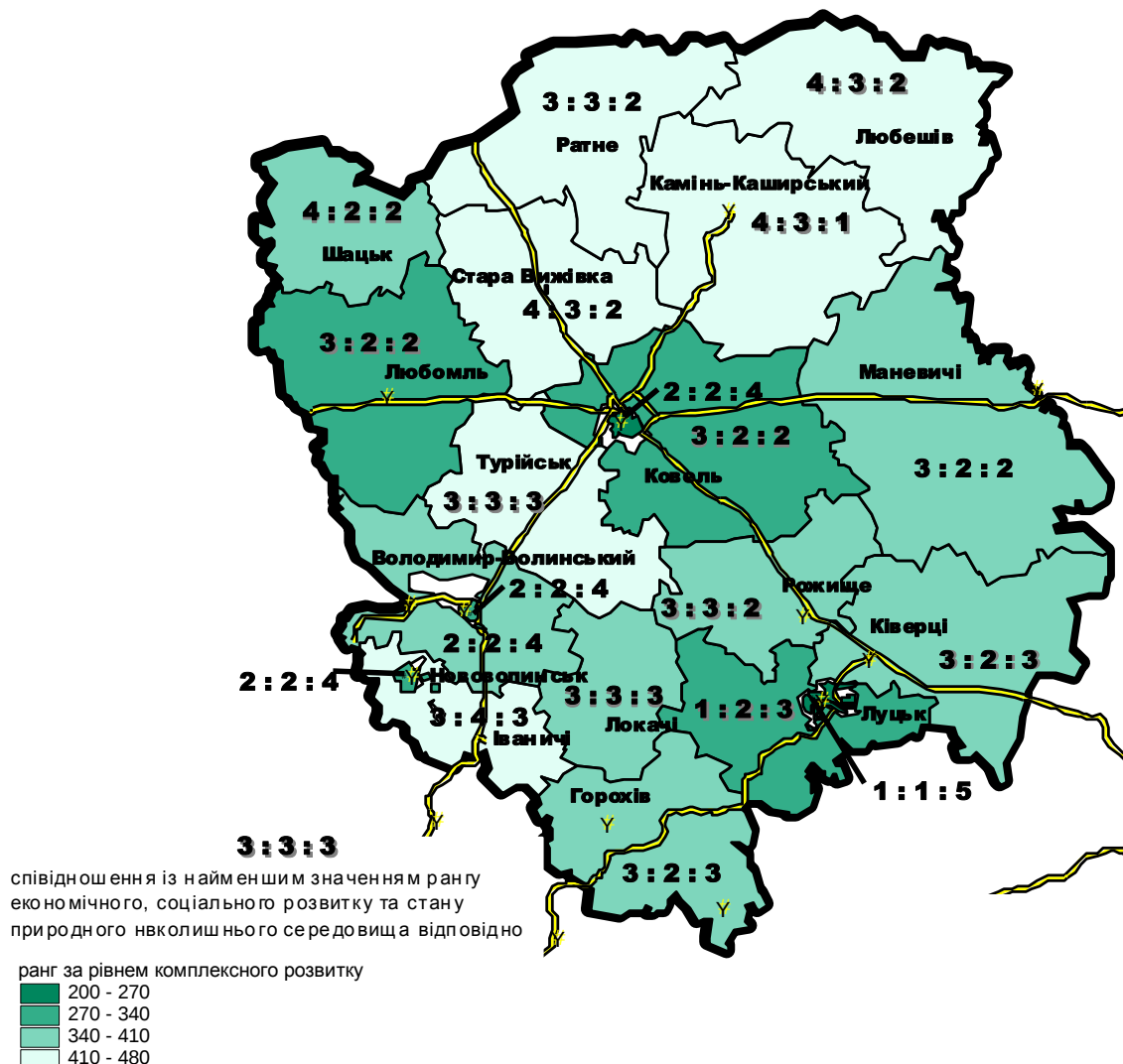

Рис. 1. Внутрішньорегіональні відміни рівня комплексності розвитку Волинської області

Необхідність підвищення рівня природоохоронної діяльності у ньому стоїть не так гостро як у найбільших містах – найбільш економічно розвинутих територіальних осередках Волині. Негативом є значне (у двічі) відставання регіону від Луцька та Ковеля у соціальному розвитку. Інші території які увійшли до складу групи формують ще дві підгрупи – міста мають помірні показники соціально-економічного розвитку та найгірші у регіоні щодо стану навколишнього природного середовища, а інші райони, низький рівень економічного розвитку, але вищі середніх по регіону соціального розвитку та стану довкілля. Об'єднуючим групу є відносно високий соціальний розвиток та близькість параметрів (узгодженість) двох із трьох складових комплексного розвитку. Таким чином, це група найбільш узгодженого розвитку основних його складових у регіоні із

відчутним рівнем необхідності нарощування соціально-економічного розвитку.

Наступна група є найчисельнішою. До неї увійшли Володимир-Волинський, Ківерцівський, Рожищенський, Горохівський, Маневицький, Локачинський та Шацький райони. Їх характеризує низький економічний розвиток – середній по регіону (у Маневицькому та Шацькому значно нижчий). Виключенням є Володимир-Волинський район, який за рівнем економічного розвитку переважає Любомильський і Ковельський, але він має найгірший рейтинг серед районів регіону за станом довкілля. Ще гіршими є показники соціального розвитку (лише у Ківерцівському соціальний розвиток дещо вищий середнього по регіону). Крім Шацького та Рожищенського районів вони мають несприятливі показники стану навколишнього природного середовища. Загалом для районів групи характерним є наявність певної переваги у якійсь складовій комплексного розвитку, яка ні як не кореспондується на інші. Це група із найбільшим рівнем розбалансованості розвитку. Зрештою шість регіонів належать до останньої – найбільш проблемної групи – Ратнівський, Іваничівський, Старовижівський, Турійський, Любешівський, Камінь-Каширський райони. Це група відсталих щодо соціально-економічного розвитку районів області. Для них характерними є найнижчі показники соціального розвитку у регіоні, дуже низький рівень економічного розвитку (лише в Іваничівському середній по області) та найкращий стан природного навколишнього середовища (крім Іваничівського і Турійського). Загалом перевага в останньому параметрі пов'язана не із ефективністю природоохоронної діяльності, а з низькою економічною активністю у районі. Ця група потребує особливої уваги з боку центру регіону та держави та запровадження заходів із забезпечення соціально-економічного зростання при збереженні переваг щодо екологічних ресурсів.

Висновок. Проведене дослідження може бути основою визначення територіальних пропорцій розвитку регіонів України. Важливе його врахування також для розробки та впровадження стратегії суспільного розвитку Волинської області, Україні загалом та регіональної політики держави.

Використані джерела:

1. Пістун М.Д. Сучасні проблеми регіонального розвитку. Навчальний посібник. 2-ге видання, перероблене і доповнене / Пістун М.Д., Мельничук А.Л. - К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2010. – 286 с..
2. Постанова Кабінету Міністрів України "Про запровадження оцінки міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференції соціально-економічного розвитку регіонів" від 20 травня 2009 р. № 475 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 37. – С. 32–36.
3. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р. : постанова Кабінету Міністрів України від 21 лип. 2006 р. № 1001 // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 30. – Ст. 2132. – С. 36 – 78.
4. Про Концепцію державної регіональної політики : указ Президента України від 25 трав. 2001 р. № 341/2001 // Офіц. вісн. України. – 2001. – № 22. – Ст. 983. – С. 20 – 28.
5. Клімчук Б.П. Євросерегійон Буг: Волинська область / Клімчук Б.П., Луцишин П.В., Лажнік В.Й. - Луцьк: ред.-вид.відд. "Вежа" Волин.держ.ун-ту ім. Лесі Українки, 1997 – 448 с.